

SLOVÁCI NA BOJISKÁCH PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Mgr. Peter **CHORVÁT**, PhD.

ÚVOD

Prvá svetová vojna bola po Tridsaťročnej vojne najničivejším konfliktom, ktorý dovedy ľudstvo postihol. Vojna, ktorá mala ukončiť všetky vojny, ako sa tento svetový konflikt zvykne nazývať, trvala štyri roky a zasiahla všetky kúty sveta. Jeden atentát spôsobil neskutočné utrpenie, zničil mnoho rodín a zmaril nespočetné množstvo životov. Na druhej strane však tento konflikt priniesol aj nádej, a to najmä pre národy, ktoré žili v Rakúsko-Uhorsku. Práve vojna priniesla perspektívu aj pre Slovákov a Čechov a ich snahu o národnú a štátnu samostatnosť. Za možnosť mať vlastný štát bojovali tisíce Čechov a Slovákov na bojiskách celej Európy. Ich vznešený cieľ sa naplnil vznikom Československej republiky. Prvá svetová vojna sa tak dotkla aj našich slovenských predkov aj územia Slovenska.

1 VŠEOBECNÁ MOBILIZÁCIA RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDY

Mesiac po atentáte na následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku rakúsko-uhorská monarchia pod tlakom Nemecka vyhlásila vojnu Srbsku. Stalo sa tak 28. júla 1914. Tým došlo k realizácii variantu, ktorý bol v rakúsko-uhorských vojnových a mobilizačných plánoch označovaný ako „B“ (teda Balkán, vojna proti Srbsku, resp. Čiernej Hore). Po oboznámení sa s ruskou zainteresovanosťou vo vojne na strane Srbska a eskaláciou konfliktu v nasledujúcich dňoch však bolo nutné počítať s plánom boja na dvoch frontoch (srbskom a ruskom). Na jeho realizáciu bola potrebná už všeobecná mobilizácia. Tá bola vyhlásená 31. júla 1914, pričom ako prvý mobilizačný deň bol určený 4. august 1914.

Zo zachovaných archívnych dokumentov vyplýva, že záložníci, ktorí narukovali sa v rámci denného zamestnania venovali viacerým aktivitám. Po vystrojení bol niekoľko dní vykonávaný výcvik jednotlivca, neskôr výcvik v čate a rote. Z ďalších aktivít, ktoré velitelia náhradných jednotiek s mužstvom cvičili, možno spomenúť poradovú prípravu, službu predných stráží, boj s bodákom, strelby na figuríny alebo terče. Teoretické vyučovanie prebiehalo v popoludňajších hodinách alebo počas oddychu. V rámci neho sa velitelia snažili mužstvu vysvetľovať podstatu vojny, a to aj v slovenskom jazyku.

Všeobecná mobilizácia znamenala pre vojenskú, ale aj civilnú správu obrovské množstvo administratívy. Jednotliví velitelia poľných jednotiek boli okrem toho nútení neraz deklarovvať svoje vlastenectvo a cit k monarchii, a to pri viacerých príležitostiach. Konali sa napríklad rozličné fakľové sprievody civilných osôb, došlo k opätovnému skladaniu vojenskej prísahy a napokon prebehli aj oficiálne rozlúčky s predstaviteľmi mesta, župy atď. Napríklad dňa 6. augusta 1914 pri príležitosti odchodu z posádky sa za hladký priebeh mobilizácie poďakoval úradom verejnej správy aj veliteľ 6. zboru v Košiciach generál S. Borojevič.

Mobilizácia v podstate prebiehala bez problémov, čo sa odzrkadlilo aj vo viacerých správach reprezentantov vojenskej i civilnej správy. Drobné prejavy nesúhlasu majúce podobu protištátnych výrokov sa objavili napríklad v Prešove, Smoleniciach a inde. Ich autori boli neskôr súdení podľa zákonného článku 34 (urážka panovníka).

Poľné jednotky na vojnových počtoch boli po emóciami nabitých scénach lúčenia sa s príbuznými transportované vlakmi na front. Niektoré jednotky spomínaného 6. zboru dosiahli pevnosť Przemysl už 7. augusta 1914 a okamžite sa presunuli do nástupových priestorov. Ďalšie jednotky tohto zboru pricestovali do tejto pevnosti v priebehu nasledujúceho týždňa. O niekoľko dní neskôr, 11. augusta 1914, dosiahli Rzeszów v Haliči aj jednotky bratislavského 5. zboru. Okamžite po ich odchode z posádok sa začali formovať ďalšie pochodové prápory označené číslom I. Mnohí záložníci, ktorí narukovali v rámci všeobecnej mobilizácie, odišli na front s týmito prvými pochodovými jednotkami a viacerí z nich ešte v tom istom mesiaci padli v boji. Vzhľadom na obrovské straty, ktoré rakúsko-uhorská armáda utrpela v bojoch na ruskom i srbskom fronte už v roku 1914, musela mobilizačná činnosť pokračovať aj ďalej. Už v nasledujúcom roku do kasární narukovali aj príslušníci ročníka 1865, teda 50-roční muži.

1.1 Vpád ruskej armády na Slovensko v rokoch 1914 – 1915

Po porážke rakúsko-uhorských armád v Haliči v prvej polovici septembra 1914 sa severný (ruský) front začal v nasledujúcich týždňoch postupne približovať ku Karpatom, a teda aj k slovenskému úseku.

Už začiatkom tretej dekády septembra 1914 ustúpili pod ruským ofenzívnym tlakom na územie Slovenska jednotky rakúsko-uhorskej armády. Po neprestajnom pochodovaní v nepriaznivom počasí boli mimoriadne vyčerpané. Napríklad hlásenie 102. domobraneckej brigády z obce Ublá zo dňa 22. septembra hovorí o tom, že vzhľadom na žalúdočné problémy, nedostatok ubikácií a menáže je bojaschopnosť brigády „pochybná“. Viacero vojakov tejto brigády pritom od vyčerpania dokonca zomrelo. Zároveň sa vo vzťahu k civilnému obyvateľstvu vplyvom porážky a ústupu prejavovala zo strany armádnych veliteľov nedôvera. Napríklad 24. septembra 1914 bol v obci Šarišské Čierne zastrelený tamojší starosta Michal Bača, ktorý odmietal vypovedať o okolnostiach poplašného bitia na zvon.

Do ústupu vyšších jednotiek rakúsko-uhorskej armády z Haliče na Slovensko negatívne zasiahla súhra viacerých okolností. Pomerne daždivé počasie a nedostatok adekvátnej stravy pre obrovské množstvo vojakov stáli aj za vznikom infekčných chorôb. Jeden z duchovných, ktorý ostal v Stropkove, v spomienkach na koniec septembra 1914 napísal: *„Bože, veď takých vyhladovaných vojakov, ako boli títo, muži 7. zboru, som ešte nikdy nevidel, a o to viac som ničoho nelutoval.“* Dôsledkom boli prvé prípady cholery, ktorá sa začala šíriť vo vojsku a potom aj v civilnom sektore. Treba pritom zdôrazniť, že pandémie sa prísnyimi hygienickými opatreniami nakoniec podarilo zabrániť.

Do procesu intenzívneho budovania obrany v karpatských priesmykoch okrem poľných jednotiek, ktoré tam ustúpili, zasiahlo aj Vojenské veliteľstvo v Košiciach. Napríklad na prelome septembra a októbra 1914 vydalo rozkaz na prehradenie priestoru v pásme od Užoku po cestnú komunikáciu Bardejov – Gorlice, a to najmä prostredníctvom vlastných náhradných jednotiek. V uvedenom rozkaze sa bližšie špecifikovala úloha jednotiek v pridelených úsekoch, pričom dôraz bol položený aj na spravodajskú činnosť, aktívnu (produktívnu) spoluprácu s civilným sektorom a ochranu vojenských osôb pred nepriazňou počasia. Realita vzhľadom na vývoj, charakter a dĺžku bojov napokon vyzerala inak.

Dňa 13. novembra 1914 dostala ruská 8. armáda generála Alexeja A. Brusilova rozkaz, aby podporila činnosť vlastnej 1. a 3. armády a vytlačila ustupujúce jednotky nepriateľa za karpats-

ské priesmyky. Útok 8. ruskej armády sa začal síce ešte v uvedený deň, no naplno sa rozvinul až 21. novembra. Krok za krokom, v ťažkých podmienkach mrazivej karpatskej jesene, vytlačali jednotky tejto ruskej armády rakúsko-uhorské vojská z ich výhodných obranných postavení.

Adekvátne s tým boli bezpečnostnými orgánmi v Šariši a Zemplíne v polovici novembra 1914 zaznamenané prvé prejavy paniky. Napriek tomu, že ústredné vojenské orgány vydávali pokyny na uvážlivé konanie v prípade evakuácie, realita na miestach ohrozených nepriateľským vpádom bola diametrálne odlišná. Šírili sa správy o sile a rýchlosti postupu ruskej armády znásobené zveličenými informáciami o jej krutosti, najmä zo strany „kozákov“.

V posledných novembrových dňoch sa rakúsko-uhorská armáda napokon z karpatských priesmykov stiahla. Do pohraničných obcí Zemplína začali vstupovať prvé ruské jednotky. Napríklad obce Borov (dnes súčasť Medzilaboriec) a Habura boli obsadené už 24. novembra 1914.

Podobná a pre rakúsko-uhorskú armádu rovnako nepriaznivá situácia sa črtala aj v susednom Šariši. Dňa 30. novembra 1914 bol Rusmi obsadený Zborov. Tým bol bezprostredne ohrozený aj Bardejov a jeho pádu v danej situácii nebolo možné zabrániť. Ruská armáda do tohto historického mesta prenikla po krátkom boji už 1. decembra 1914. Ruský ofenzívny tlak bol taký prudký a rýchly, že nestihli z mesta evakuovať dôležité komodity. Aj mešťanosta zostal na svojom mieste, keď okolo 14:00 hodiny nepriateľ vtiahol do mesta. Rakúsko-uhorský 9. zbor po neúspechu v obrannom boji o Bardejov ustúpil až k Raslaviciam, pričom bolo kriticky konštatované, že jeho bojová hodnota bola len „minimálna“.

Úsek Prešov – Bardejov bol operujúcou 3. rakúsko-uhorskou armádou, ktorá niesla hlavné bremeno obranných bojov na Slovensku v rokoch 1914 – 1915, považovaný za „líniu najväčšej dôležitosti“. Pád Bardejova, odkiaľ viedla železničná trať do Prešova, primäl velenie rakúsko-uhorskej armády k sérii ďalších opatrení. V rovnaký deň (1. decembra 1914) vo večerných hodinách boli vydané rozkazy na evakuáciu vojenských posádok s náhradnými jednotkami v Prešove a dokonca aj Košiciach. Evakuované tak bolo aj košické Vojenské veliteľstvo, ktoré po niekoľkých dňoch presunu začalo svoju ďalšiu činnosť až v meste Stoličný Belehrad (Székesfehérvár). Tieto presuny boli z dôvodu rýchlosti realizácie mnohými civilistami vnímané ako „útek“ a vydanie sa napospas „moskaľom“.

Panika dosahovala značné rozmery aj v Prešove. Viacerí, najmä zámožní obyvatelia narýchlo, len s najnutnejšími vecami, utiekli k príbuzným do vnútrozemia. Hoci sa z Bardejova, vplyvom úspechu v bitke pri Limanowej, začali Rusi 8. decembra 1914 sťahovať, v pohraničných karpatských vrchoch na dnešnom slovensko-poľskom pomedzí, si vybudovali pásмо obrany.

Na konci prvej a začiatkom druhej decembrovej dekády 1914 boli prvýkrát zaznamenané škody, požiare a iné „násilenstvá“, ktorých sa pri ústupe v Šariši dopustila najmä vlastná, teda rakúsko-uhorská armáda. Úradníci to neraz trpkoko konštatovali v správach pre hlavných županov. Dňa 10. decembra 1914 bolo napríklad poukázané na hrozbu hladomoru v okrese Gíraltovce, ak nedôjde k intervencii štátu, a takisto na nutnosť tvrdo trestať poklesky vlastnej armády. Podobné hlásenie s alternatívou hladomoru bolo spísané aj v obci Ľubotín, ktorá vyzerala tak, akoby cez ňu Rus „aspoň dvakrát bol býval tiahol“. V januári 1915 zas farár v obci Becherov skoncipoval sťažnosť na neúmerané rekvirácie krmovín rakúsko-uhorskou armádou. Objavilo sa tu dokonca kritické konštatovanie, že časť spoločnosti pozná vojnu len na základe toho, čo sa o nej píše v novinách.

Boje sa na severovýchodnom Slovensku skončili až koncom prvej dekády mája 1915 pod vplyvom úspešnej ofenzívy centrálnych mocností pri Gorliciach. Napríklad 85. peší pluk rakúsko-uhorskej armády dostal rozkaz na prenasledovanie ruského nepriateľa až 8. mája, pričom ešte v ten deň sa vydal na pochod z obce Príslop v smere Stakčín – Ruské. Boje sa tak definitívne vzdávali z územia Slovenska. Nastal čas bilancovania niekoľkomesačných bojov.

O správaní sa civilného obyvateľstva v čase ruského vpádu existuje množstvo správ. Na jednej strane boli zaznamenané prejavy podpory ruskej armády, na druhej strane úsilie a podpora armády vlastnej – rakúsko-uhorskej. Ďalej sa ukázalo, že cestná a železničná sieť v regióne Šariša a Zemplína je slabá. Citeľne chýbali napríklad komunikácie Giraltovce – Stropkov (cesta) a Bardejov – Zborov, resp. Kapušany – Medzilaborce (železnice). Existujúce komunikácie boli vystavené neúmernému zaťaženiu v dôsledku vojenských transportov, ktorým musela byť dávaná prednosť pred civilnou dopravou. Bodkou boli exumačné a rekonštrukčné práce, ktoré trvali do konca 1. svetovej vojny. Obrovské straty rakúsko-uhorskej armády, ktoré utrpela v bojoch v Karpatoch, mali v konečnom dôsledku aj vplyv na stratu jej prestíže, a to najmä vo vzťahu k nemeckému „spojencovi“.

2 SLOVÁCI V RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDE NA BOJISKÁCH VEĽKEJ VOJNY

Po prvých bitkách na ruskom (severnom) a srbskom (južnom) fronte v auguste 1914 sa Slováci v rovnošatách rakúsko-uhorskej armády postupne dostávali aj na ďalšie bojiská. Bojovali a umierali napríklad v údolí rieky Soča (Isonzo) v dnešnom Slovinsku a Taliansku, pôsobili v tyle západného frontu v Alsasku – Lotrinsku, niektorí boli s poľnými jednotkami odvelení až do exotической Palestíny. Mobilizačný rozkaz postupne povolal do víru vojny až okolo 400 000 slovenských mužov v brannom veku.

Ako už bolo spomenuté, väčšie „slovenské“ jednotky 5. a 6. zboru boli na začiatku Veľkej vojny (1. svetová vojna) nasadené proti Rusku v zostave 1. a 4. rakúsko-uhorskej armády. Bitky pri Komarówe a Krašniku na prelome augusta a septembra roku 1914 pritom naplno potvrdili, že Slováci sú statoční, schopní a pritom nenároční vojaci. Ich bojové úspechy sa v prvej etape vojny odzrkadľovali nielen v slovenskej, ale dokonca aj v maďarskej alebo rakúskej tlači. Napríklad časopis *Die Neue Zeitung* konkrétne uviedol, že „*rozhodnutie vo veľkej bitke pri Komarówe priniesli Slováci pod velením starého rytiera, generála Borojeviča*“. Maďarský časopis *Alkotmány* zas v roku 1915 na margo ich bojových výkonov konštatoval, že „...z roľníckeho stavu pochodiaci slovenský vojak je nepremožiteľný.“ Denník *Reichspost* v čísle 426 z roku 1914 ďalej obdobne chválil našich vojakov: „*Chrabří Slováci na severnom bojisku dokázali, že vedia za zdedený panovnícky dom zmužile umierať*.“ Spokojnosť so Slovákmí v roku 1915 potvrdzuje aj fakt, že rakúske vojenské obranné spravodajstvo ich hodnotilo ako najspoľahlivejšiu „národnosť“ armády na fronte.

Bojová činnosť oboch armádnych zborov (5. a 6.) na ruskom fronte mala vplyv na to, že Slováci na srbskom fronte v rokoch 1914 – 1915 bojovali len v menšej miere. To isté sa týkalo aj talianskeho frontu, na ktorom boje vypukli v máji 1915.

Aj vzhľadom na túto skutočnosť boli pritom zriaďované ďalšie vyššie jednotky, a tým sa úmerne zväčšovala aj zainteresovanosť Slovákov v bojovej činnosti na frontoch. Do roku 1916 bola väčšina jednotiek rakúsko-uhorskej armády s väčším zastúpením Slovákov nasadená na ruskom fronte. V spomínanom roku (1916), po vypuknutí vojny s Rumunskom, boli niektoré rakúsko-uhorské vyššie jednotky so zastúpením Slovákov, napríklad 39. vlastibranecá (honvédska) pešia divízia, prevelené aj na tento front.

Od roku 1917 do konca 1. svetovej vojny sa do popredia dostalo nasadenie Slovákov na talianskom fronte. Slováci sa na toto bojisko dostávali postupne. Najskôr v niektorých delostreleckých a horských jednotkách, resp. v práporoch poľných strelcov. Až jar 1917 konečne priniesla markantné zastúpenie Slovákov aj na tomto bojisku. Bol to predovšetkým presun poľných jednotiek 71. a 72. pešieho pluku. Nasadené boli na strednom úseku frontu pri Vrtojbe v zostave 5. rakúsko-uhorskej armády pod velením spomínaného generála S. Boroeviča. V rámci tejto armády bojoval aj 14. pluk poľného delostrelectva z Bratislavy (62 % Slovákov) a 16. pluk poľného delostrelectva z Lučenca (27 % Slovákov). Ich „krst ohňom“ súvisí s 10. talianskou ofenzívou na Soči, ktorá sa začala 12. mája 1917. „Slovenským“ jednotkám rakúsko-uhorskej armády sa za cenu veľkých strát podarilo odraziť prvý nápor vojsk 3. talianskej armády. Celkovo táto ofenzíva skončila veľmi problematickým talianskym územným ziskom v podobe 2 – 4 km hlbokého pásu, pričom straty na oboch stranách boli pomerne veľké. Talianska strana stratila približne 150 000 mužov, rakúsko-uhorská o niečo menej, asi 130 000 mužov.

V nasledujúcej 11. ofenzíve (19. august 1917 – 13. september 1917) sa Talianom síce podarilo vytvoriť si až dvojnásobnú prevahu síl a zatlačiť rakúsko-uhorskú armádu južne a severne od Gorice, no rozhodný výsledok tu opäť dosiahnutý nebol.

Po týchto dvoch ofenzívach boli rakúsko-uhorské jednotky vyčerpané a do istej miery aj demoralizované. V tejto situácii museli, tak ako sa to stalo opakovane na ruskom fronte, opäť „pomôcť“ Nemci. Tí poskytli sedem divízií. Spolu s ôsmimi rakúsko-uhorskými tak bola vytvorená nová nemecká 14. armáda pod velením generála von Belowa. Jej cieľom bolo prelomiť taliansky front v lokalite Kobarid (Caporetto). Úder, ktorý sa začal 24. októbra 1917 bol veľmi dobre naplánovaný. Smeroval z horského priestoru obcí Bovec a Tolmin do tyla talianskej armády na Soči a spôsobil jej ťažkú porážku hraničiacu až s debaklom. Typickým symbolom tejto talianskej katastrofy sa okrem iného stalo aj vykrikovanie demoralizovaných talianskych vojakov počas ústupu v mestách: „*Mešťania, teraz si tiahnite na Terst sami!*“

Postup rakúsko-uhorskej armády to talianskeho tyla sa napokon nečakane zastavil na prírodnej prekážke – rieke Piave. Tu pri rieke, v regiónoch zamorených maláriou sa obidve nepriateľské armády zakopali a prezimovali.

Po celej dĺžke talianskeho frontu boli vtedy rozmiestnené dve skupiny rakúsko-uhorských armád. Conradova na severe a Boroevičova na východe. Do Conradovej skupiny armád patrili 10. a 11. armáda, Boroevičovu zas tvorili 6. armáda a tzv. Sočská armáda.

Hlavný útok na Piave bol naplánovaný na 15. júna 1918 a mala ho viesť 6. armáda generála arcikniežaťa Jozefa a predovšetkým Sočská armáda generála Wurma. Pomocný útok na Brentu mala viesť spomínaná 11. armáda. Aj v Sočskej armáde boli do boja opäť nasadené známe jednotky so zastúpením Slovákov, napríklad trenčiansky 71. peší pluk, bratislavský 72. peší pluk a takisto 11. a 19. prápor poľných strelcov.

Rakúsko-uhorské velenie verilo v plný úspech tejto operácie. Jej strategickým cieľom mal byť prielom nepriateľského frontu, zničenie talianskej armády, prekročenie rieky Pád, dosiahnutie francúzskych hraníc a preniknutie do tyla francúzskej armády. Plány rakúsko-uhorskej armády narušila nielen talianska spravodajská služba a taktiež počasie (dlhotrvajúce dažde).

Dňa 15. júna 1918 o 2. hodine 50. minúte sa bitka na Piave začala. Pre úspech ofenzívy bol rozhodujúci druhý až štvrtý deň bitky, keď vrcholil boj o predmostie Ponte di Piave. Práve tu bojovali

Slováci zo 71. a 72. pešieho pluku. Oba pluky patrili k tým jednotkám, ktorým sa podarilo zložiť až tri obranné pásma protivníka. V predmostí postúpili až k obci Martini, pričom napríklad len 71. peší pluk zajaľ zhruba 1 200 vojakov 3. talianskej armády.

Za osem dní krvavých bojov sa rakúsko-uhorská ofenzíva na Piave napriek čiastkovým úspechom úplne vyčerpaná. Dňa 23. júna 1918 vydalo rakúsko-uhorské velenie svojim jednotkám rozkaz stiahnuť sa za rieku do východiskových pozícií. Situácia sa tu následne stabilizovala až do októbra 1918.

Rakúsko-uhorské velenie po neúspechu ofenzívy postupne zmenšovalo počty svojich jednotiek na tomto fronte. Na začiatku októbra 1918 tu disponovalo už len zhruba 250 000 vojakmi. Tento údaj pritom ostro kontrastuje s tým, že v poslednom vojnovom roku mala rakúsko-uhorská armáda v zbrani stále až 4 000 000 vojakov.

Koncom októbra 1918 odmietli na talianskom fronte bojovať viaceré, aj Slováckmi doplnované bojové jednotky. Rovnako ako v zázemí, tak aj na fronte sa začal postupný proces rozpadu rakúsko-uhorskej armády. Významnú úlohu v týchto záverečných dňoch vojny zohrali aj slovenskí vojaci 27. pešej divízie, ktorá dovtedy bojovala v zostave 11. armády v priestore Asiaga. Dňa 24. októbra 1918 v lokalite Mont Sisemol odmietol nastúpiť do protiútoky „jej“ 25. peší pluk z Lucenca s odôvodnením, že jeho vojaci už nechcú bojovať za monarchiu. Vzburá sa potom preniesla aj na ďalšie jednotky. To znamenalo konečný kolaps rakúsko-uhorskej armády na talianskom bojisku a živelný odchod vojakov „domov“.

V bojových operáciách rakúsko-uhorskej armády v období 1. svetovej vojny a následkom útrap z nich padlo okolo 69 000 Slovákov a vyše 61 000 ich bolo trvale zmrzačených. Ďalšie tisíce vojakov zostali nezvestné, pričom z právneho hľadiska sa ich osud riešil dokonca v 20. rokoch 20. storočia, keď boli úradne vyhlásení za mŕtvych.

V prvých rokoch vojny u slovenských vojakov rakúsko-uhorskej armády dominovala spoľahlivosť a dobrá bojová morálka. V jej závere sa aj v prípade slovenskej účasti prejavila vyčerpanosť reprezentovaná vojenskými vzburami a odmietaním poslušnosti.

3 SLOVÁCI V ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÁCH (1914 – 1918)

Účasť Slovákov v československom zahraničnom vojsku (légiách) súvisí s obdobím prvej svetovej vojny rovnako ako ich účasť na bojových operáciách rakúsko-uhorskej armády.

Československé légie boli ozbrojenou formou boja Slovákov a Čechov za národnú slobodu a štátnu samostatnosť. Prvé, menšie jednotky zložené z Čechov a Slovákov – dobrovoľníkov pritom boli integrálnou súčasťou francúzskej Cudzineckej légie alebo ruskej armády (Rota „Nazdar“ a Česká družina).

Stretnutie Milana Rastislava Štefánika s Eduardom Benešom 13. decembra 1915 v Paríži je považované za začiatok jeho aktívnej činnosti vo vedení československého zahraničného odboja. Prostredníctvom Eduarda Beneša Štefánik zároveň nadviazal úzku spoluprácu so svojim bývalým pedagógom z čias pražských štúdií Tomášom Garrigueom Masarykom. Štefánik ako dôstojník francúzskej armády, ale i ako známy vedec mal vďaka svojim osobným stykom prístup do vplyvných spoločenských a vojenských kruhov vo Francúzsku a Taliansku. Svoje postavenie a styky využíval na to, aby pripravoval podmienky pre budúce pôsobenie Československej národnej rady v Paríži. Od konštituovania tohto orgánu vo februári 1916 bol Štefánik jej podpredsedom a zároveň v ňom zastupoval slovenskú zložku odboja.

Uvedení vedúci predstavitelia čs. zahraničného odboja vynakladali mimoriadne úsilie, aby presvedčili vojenských a politických predstaviteľov dohody, že Rakúsko-Uhorsko treba rozbiť, a že česko-slovenská samostatnosť je možná iba po porážke Nemecka a na troskách habsburskej monarchie. Propagačné a diplomatické akcie samy osebe nestačili na medzinárodné uznanie práva Slovákov a Čechov na samostatný štát. Práve preto si Československá národná rada v Paríži stanovila za cieľ vytvoriť československé dobrovoľnícke vojsko, ktoré by na frontoch svetovej vojny bojovalo za národnú slobodu. Pomerne presne to vyjadril práve Tomáš Garrigue Masaryk, keď konštatoval: „*Ak postavíme armádu, dostaneme sa tým do nového právneho postavenia k Rakúsku i Spojencom... Bez rozhodného boja i vojenského však nedostaneme nič od nikoho.*“

Veľké možnosti sa pritom rysovali hlavne v Rusku, kde žili početné kolónie krajanov, a kde boli aj desaťtisíce rakúsko-uhorských vojnových zajatcov. Dňa 29. augusta 1916 Štefánik, ktorý krátko predtým pricestoval do cárskeho impéria, sformuloval stručný program zahraničného odboja v tejto krajine. Od začiatku svojej misie v Rusku musel zároveň potláčať a korigovať akcie cárofilsky orientovaného podpredsedu Československej národnej rady J. Düricha. Štefánikovo poslanie v Rusku sa tak čiastočne zmenilo aj na zápas o jednotu čs. zahraničného odboja. Aby Štefánik eliminoval Dürichovu pozíciu, rozhodol sa ho vo februári 1917 vylúčiť z Československej národnej rady. Po páde cárskeho režimu v Rusku sa situácia zmenila, čo prinieslo aj v riešení situácie českých a slovenských zajatcov kvalitatívne i kvantitatívne novú situáciu.

Spomínaná februárová revolúcia v Rusku priniesla niekoľko demokratických opatrení v spoločnosti, ale začal sa tiež prejavovať vzrastajúci odpor radových ruských vojakov k predlžujúcej sa vojne. Evidentne sa to prejavilo už počas príprav poslednej, neúspešnej Kerenského ofenzívy ruských armád proti vojskám centrálnych mocností v lete 1917. Československá brigáda, aj keď ešte nie celkom sformovaná, podala ruskému veleniu žiadosť o nasadenie na front. Po súhlase ruského velenia bola československá brigáda začlenená do 49. armádneho zboru 11. ruskej armády v oblasti Zborova, severozápadne od mesta Tarnopol.

Útok československej brigády sa začal 2. júla 1917. Brigáde sa podarilo preniknúť až do tretieho pásma nepriateľskej obrany, približne do hĺbky piatich kilometrov. Front bol prelomený a len únava a neochota susedných ruských jednotiek spôsobili, že úspech nebol ďalej využitý. Straty brigády boli vtedy okolo 185 padlých a 800 ranených.

Úspech v zborovskej bitke výrazne prispel k zmene postoja ruskej dočasnej vlády k už existujúcim čs. vojenským jednotkám a k formovaniu ďalších. V súvislosti s diplomatickým úsilím Tomáša Garriguea Masaryka, ktorý sa od mája 1917 taktiež zdržiaval v Rusku, sa podarilo dosiahnuť povolenie na nábor v zajateckých táboroch. Pre informáciu možno uviesť, že v týchto táboroch bolo okolo 200 000 – 250 000 zajatcov českej a slovenskej národnosti, z toho približne 30 000 Slovákov. Na získanie čo najväčšieho množstva slovenských zajatcov vyvinuli veľkú iniciatívu najmä Ivan Markovič, Vladimír Hurban, Janko Jesenský, Ján Janček ml., Jozef Gregor Tajovský a ďalší. Do leta roku 1917 sa v čs. brigáde sústredilo okolo 7 000 vojakov, do septembra tohto roku sa už prihlásilo približne 22 000 dobrovoľníkov, ďalšie tisícky vstúpili do radov čs. vojska v Rusku v zvyšných mesiacoch roka. Takto sa po zborovskej bitke okolo konštituovanej 1. čs. divízie začal postupne vytvárať armádny zbor, ktorý mal približne 40 000 príslušníkov. Na rozdiel od Českej družiny, ktorá bola súčasťou ruskej armády, bol armádny zbor už skutočným československým vojskom.

Boľševická revolúcia začiatkom novembra 1917 zvrhla dočasnú vládu. Separátny Brest-litovský mier bol po dlhých rokovaníach uzavretý 3. marca 1918. V dňoch 8. – 14. marca zvädzali čs. jednotky (5., 7. a 4. pluk) tvrdé ústupové boje s nemeckou 91. divíziou o železničný uzol Bachmač. Napriek mnohým komplikáciám a pod silným tlakom sa tieto jednotky dokázali odpútať od nepriateľa a prebojovať si cestu na východ za cenu 90 mŕtvych a 200 ranených. Do bojov pri Bachmači výrazne zasiahli aj Slováci sústredení v 7. československom streleckom pluku „Tatranskom“.

Tomáš Garrigue Masaryk ešte začiatkom roku 1918 na rokovaníach s hlavným veliteľom boľševickej armády Muravjom dosiahol uznanie neutrality a voľného odchodu československých jednotiek z Ruska. Túto dohodu však bolo potrebné doplniť aj o súhlas sovietskej vlády v Moskve. Obojstranné rokovania následne vyústili do zmluvy, ktorú 26. marca 1918 podpísal J. V. Stalin ako ľudový komisár národností. Zmluva zaručovala československým légiám voľnú cestu cez Sibír do Vladivostoku, no zároveň čs. legionárov zaväzovala, aby odovzdali väčšinu svojich zbraní. Komplikovaný presun pritom sťažoval nielen rozvrat na ruských železniciach, ale aj obštrukcie, ktoré légiám kládli do cesty miestne politické orgány (soviety), často z neznalosti situácie.

Keď sa na prelome apríla a mája 1918 presun legionárskych vlakov zastavil úplne, napätie aj vplyvom množstva dezinformácií prerástlo do ozbrojeného konfliktu. Hoci sa napríklad tzv. čelabinský incident ešte podarilo urovnať diplomatickou cestou, napokon sa sovietska vláda rozhodla čs. légie odzbrojiť a ako samostatné vojsko zlikvidovať. Na toto rozhodnutie reagoval zjazd delegátov čs. armádneho zboru. Dňa 23. mája 1918 jednomyselne rozhodol, že vojsko, nehľadiac na odpor, bude pokračovať do Vladivostoku podľa „vlastného poriadku“, teda i so zbraňou v ruke.

V priebehu roku 1918 vstúpilo do čs. légii v Rusku ďalších 3 394 Slovákov a v Irkutsku bol koncom tohto roka zriadený Výchovný tábor pre Slovákov. Vykonávala sa v ňom jednak vojenská, a jednak výchovná činnosť, ktorú zabezpečoval takmer tridsaťčlenný inštruktorský zbor dôstojníkov a poddôstojníkov – Slovákov. Medzi nimi boli napríklad dôstojníci Vladimír Ballo, Ferdinand Čatloš, Pavel Kuna, Jozef Kustra, Branislav Manica, Michal Širica.

Situácia čs. légii na Sibíri v druhej polovici roku 1918 bola mimoriadne komplikovaná. Légie sa zaplietli do ruskej občianskej vojny a úlohy, ktoré boli na toto vojsko kladené presahovali možnosti približne 60 000 jeho príslušníkov. V légiách sa začal šíriť pocit sklamaní, dezilúzie a obavy prameniacej z pocitu, že sú na Sibíri ponechaní napospas osudu. To ešte umocňovali správy o vzniku samostatnej Československej republiky 28. októbra 1918. V tejto situácii prišiel na Sibír v sprievode generála M. Janina generál Milan Rastislav Štefánik. Hoci na Sibír pricestoval vážne chorý, snažil sa navštíviť čo najviac poľných jednotiek. Chcel sa pokúsiť o krátkodobú ofenzívu smerom na západ. Čoskoro však zistil, že armádny zbor nie je schopný plniť žiadne nové bojové úlohy. V januári 1919 preto Štefánik z Ruska odcestoval a po návrate do Paríža vynakladal maximálne úsilie, aby urýchlil presun čs. légii z Ruska do vlasti.

Počas existencie čs. légii v Rusku prešlo ich radmi približne 71 000 dobrovoľníkov, z toho približne 6 000 Slovákov. Podľa štatistiky, ktorú v roku 1933 zostavil legionár Matej Miškóci, a ktorú redigoval Jozef Gregor Tajovský, koncom roka 1919 bolo v légiách 5 104 Slovákov. Najviac slovenských legionárov pochádzalo z Trenčianskej župy (1 050). Z Nitrianskej župy pochádzalo 969 legionárov, z Bratislavskej 488, z Liptovskej 279, z Tekovskej 272, z Turčianskej 258, zo Zvolenskej 245 a najmenej z Ostrihomskej (11) alebo Komárňanskej župy (8). Straty českých a slovenských legionárov v Rusku predstavovali 3 652 padlých a 739 nezvestných.

V Taliansku, ktoré vstúpilo do vojny na strane Dohody až v máji 1915, neexistovala väčšia česká alebo slovenská krajanská kolónia. Taliansko bolo medzi mocnosťami Dohody najslabším článkom a na taliansky front bolo, neprávom, nazerané ako na vedľajší a podradný úsek frontu, ktorý nemôže ovplyvniť výsledok celej vojny. Na konci roku 1917 sa počet zajatých Čechov a Slovákov v Taliansku, bývalých príslušníkov rakúsko-uhorskej armády, odhadoval na približne 30 000.

Talianske úrady o týchto zajatcov spočiatku neprejavovali žiadny záujem, čo malo svoje politické a vojenské príčiny. Až po pomerne zdĺhavých rokovaníach predstaviteľov Československej národnej rady, hlavne Milana Rastislava Štefánika, sa najskôr podarilo dosiahnuť umiestňovanie zajatcov českej a slovenskej národnosti oddelene od ostatných zajatcov z rakúsko-uhorskej armády. Dňa 15. januára 1917 vznikol v tábore Santa Maria Capua Vetere spolok zajatcov pod názvom Československý dobrovoľnícky zbor, ktorý do apríla 1918 získal masovú základňu 10 200 členov. V máji 1917 bola väčšina zajatcov presunutá do tábora v Certose di Padua, ktorý sa stal základňou budovania čs. légii v Taliansku.

Odhliadnuc od tejto náborovej práce začali prvé jednotky čs. dobrovoľníkov v Taliansku vznikať v podstate spontánne, formou dobrovoľníckych prieskumných skupín na fronte. Na prelome rokov 1917 – 1918 sa takéto prieskumné skupiny ustanovili prakticky pri všetkých talianskych armádach v poli. Boli využívané jednak na taktický prieskum a takisto na propagandistickú činnosť v rámci českých a slovenských plukov rakúsko-uhorskej armády. Dovedna išlo o jedenásť prieskumných rôť. Takáto činnosť prinášala pre ich príslušníkov mimoriadne nebezpečenstvo, nakoľko v prípade zajatia rakúsko-uhorskými jednotkami boli popravení.

Taliansky postoj k formovaniu československých vojenských jednotiek bol síce ovplyvnený porážkou talianskych jednotiek pri Caporette, no rozhodujúcim momentom bolo uzavretie zmluvy o zriadení čs. vojska v Taliansku. Zmluvu za taliansku stranu 21. apríla 1918 podpísali ministerský predseda Orlando a minister vojny Zuppeli. Československú národnú radu v Paríži na tomto rokovaní reprezentoval M. R. Štefánik. Táto zmluva určovala, že vytvorené čs. vojenské jednotky síce budú súčasťou samostatnej čs. armády vo Francúzsku a politicky budú podliehať ČSNR v Paríži, no po vojenskej stránke budú poliehať veleniu talianskej armády. Velením nad čs. jednotkami bol poverený generál Andrea Graziani.

Centrom organizácie čs. légii v Taliansku bola oblasť severne od Ríma, v regióne Umbrie, hlavne vo Foligne a v neďalekých mestách Spello, Spolletto, Asisi, Perugia a Varni. Tu všade sa začal náročný výcvik. Formovali sa strelecké pluky a špeciálne guľometné roty. Dňa 23. apríla 1918 boli čs. strelecké pluky (1. – 4.) zjednotené do 1. čs. divízie s 1. a 2. brigádou. Už v polovici mája 1918 mala československá divízia približne 14 000 mužov, z toho 320 dôstojníkov. Ďalší dobrovoľníci neprestajne prichádzali.

O mesiac neskôr, v júni 1918 mala československá divízia už približne 15 680 mužov, pričom popri jej streleckých plukoch sa formovali aj jednotky iných druhov vojsk a tylové zložky. V deň tretieho výročia vstupu Talianska do vojny 24. mája 1918 došlo v Ríme k slávnostnému odovzdaniu bojovej zástavy z rúk plukovníka M. R. Štefánika generálovi Grazianimu. Stalo sa tak za prítomnosti mnohých významných predstaviteľov talianskej vlády a zástupcov vlád ostatných dohodových štátov.

Výcvik československých jednotiek prebiehal intenzívne a talianske velenie sa snažilo čo najrýchlejšie ich nasadiť do bojov. Tu treba zdôrazniť, že zástupcovia Kancelárie ČSNR v Ríme to predbežne, až do augusta 1918, odmietali s odôvodnením na nedostatočnú pripravenosť

jednotiek divízie. Ako mnoho chýbalo k ich skutočnej pripravenosti potvrdilo neuvážené rozhodnutie z 27. mája 1918 o odoslaní jedného práporu na Piavu na posilnenie čs. výzvedných rôt. Toto rozhodnutie spôsobilo, že tento prápor hneď v prvých dňoch svojho nasadenia utrpel ťažké straty. Len energický zásah M. R. Štefánika u hlavného veliteľa talianskej armády generála Diaza zabránil, aby sa neprijali ďalšie obdobne unáhlené rozhodnutia.

Vzhľadom na rozhodnutie ČSNR v Paríži o jednotnom číslovaní čs. zahraničného vojska sa 8. júla 1918 prišlo k prečíslovaniu 1. divízie talianskych légii na 6. divíziu, pričom jej pluky dostali čísla 31 až 34. Presun 6. divízie na front sa uskutočnil v polovici augusta 1918 a bola nasadená v priestore medzi Gardským jazerom a riekou Adiža, kde zaujala postavenie v úseku Altissima. Tento úsek patril k najkritickejším miestam obrany 1. talianskej armády, lebo práve tu sa nepriateľovi ponúkala možnosť preniknúť do Lombardskej nížiny. Kľúčovým bodom obrany bola kóta 703 Doss Alto. Dňa 21. septembra 1918, po krátkej delostreleckej príprave, práve na túto kótu bránu 33. streleckým plukom zaútočili jednotky rakúsko-uhorskej armády. Boj trval celý deň. Československým legionárom sa podarilo udržať predný okraj obrany. Za to zaplatili stratami 7 mŕtvych a 119 ranených. Po tomto boji už divízia na fronte dlho nezostala a začiatkom októbra 1918 ju stiahli z frontu do tyľa, kde sa pripravovala na záverečnú ofenzívu dohodových armád na Piave. Vzhľadom na podpísanie prímeria s Rakúsko-Uhorskom dňa 3. novembra 1918 pri Padove však k jej nasadeniu už nedošlo.

Československý armádny zbor v Taliansku mal približne 19 400 osôb, z toho približne 600 Slovákov. Z nich bolo 15 dôstojníkov napríklad Rudolf Gabriš, Ján Papánek, Ján Imro, Augustín Malár, Eduard Sadloň, Pavol Višňovský a ďalší.

Koncom roka 1918 sa zbor skladal zo šiestich streleckých plukov (č. 31 – 35 a 39), dvoch delostreleckých plukov a jednej jazdeckej eskadróny. Straty čs. vojska v bojoch 1917 – 1918 na talianskom fronte boli pomerne značné – 625 padlých, 55 nezvestných a skoro 500 ranených vojakov. V polovici decembra 1918 zbor v Padove navštívil prezident T. G. Masaryk. Následne sa zbor začal presúvať do Českých Budějovic a odtiaľ na Slovensko.

Koncom roka 1917 a v prvom polroku 1918 boli konečne vytvorené dostatočné personálne podmienky aj pre vznik samostatného československého vojska vo Francúzsku. V januári 1918 bol zriadený 21. čs. strelecký pluk. V máji bol potom sformovaný ďalší – 22. čs. strelecký pluk. Oba pluky boli nasadené na fronte. Vo francúzskych jednotkách čs. zahraničného vojska slúžilo napokon 12 000 dobrovoľníkov, z toho približne 2 600 našich krajanov (nie všetci získali štatút legionára).

Na konci prvej svetovej vojny sa čs. zahraničné vojsko rozrástlo na samostatnú čs. armádu, v ktorej slúžilo takmer 110 000 Slovákov a Čechov. Podľa tzv. legionárskeho zákona č. 462/1919 Sb. z 24. júla 1919 sa však legionársky štatút priznal iba 88 701 dobrovoľníkom, ktorí vstúpili do čs. zahraničného vojska do 28. októbra 1918. Z toho pripadlo 60 109 dobrovoľníkov na ruské légie, 9 367 na francúzske légie a 19 225 na talianske légie.

4 ZÁVER

Politické, diplomatické a vojenské úsilie Slovákov a Čechov v zahraničí počas prvej svetovej vojny bolo významnou zložkou odboja proti rakúsko-uhorskej monarchii. Dohodové veľmoci od leta 1918 uznávali čs. légie za súčasť svojich ozbrojených síl. Bojové úsilie légii a diplomacia čs. zahraničnej akcie mali rozhodujúci podiel na tom, že v období od 29. júna do 2. septembra 1918 vlády Francúzska, Veľkej Británie a USA uznali Československú národnú radu v Paríži de facto ako predstaviteľku spojeneckého národa.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

HECHT, R.: *Fragen zur Heeresergänzung der gesamten bewaffneten Macht Österreich – Ungarns während des ersten Weltkrieges : Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien*. Wien : Universität Wien, 1969.

HRONSKÝ, M.: *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci*. Martin : Osveta, 1982. 184 s.

HRONSKÝ, M. - KRIVÁ, A. - ČAPLOVIČ, M.: *Vojenské dejiny Slovenska, zv. 4 (1914 – 1939)*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996. 264 s. ISBN 80-88842-05-0.

CHORVÁT, P.: Rozpad rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska. In: PEKNÍK, M. a kol.: *Republika Česko-Slovensko : Od monarchie k vlastnému štátu : Ilúzie verus realita, I. časť*. 1. vyd. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV : Ústav politických vied SAV, 2021, s. 272-280. ISBN 978-80-224-1890-4.

PICHLÍK, K. - KLÍPA, B. - ZABLOUDILOVÁ, J.: *Českoslovenští legionáři (1914 – 1920)*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1996. 282 s. ISBN 80-204-0580-1.

Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914. Amtliche Ausgabe. Wien : Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914.

ŠIMKO, L.: Vzbura prešovskej posádky. In: *Slovensko a prvá svetová vojna, II : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Humenné : Klub vojenskej histórie Beskydy, 2019, s. 230-243. ISBN 978-80-973444-1-2.

ZIMÁK, J. (ed.): *Vpád maďarských bolševikov na Slovensko v roku 1919*. Bratislava : Slovenský Chýrnik, 1938. 322 s.

TÉMY NA VEDENIE ZÁVEREČNEJ DISKUSIE

1. V stručnosti charakterizujte priebeh všeobecnej mobilizácie rakúsko-uhorskej armády na Slovensku v roku 1914.
2. Aké boli dôsledky bojovej činnosti ruskej armády na Slovensku v rokoch 1914 – 1915?
3. Aká bola bojová morálka Slovákov v rakúsko-uhorskej armáde v prvých dvoch rokoch konfliktu a v jeho závere?
4. Vymenujte tri hlavné štáty, v ktorých boli počas prvej svetovej vojny organizované československé zahraničné jednotky (légie).
5. Aká bola úloha Milana Rastislava Štefánika pri vytváraní československého zahraničného vojska?
6. Stručne zhodnoťte prínos československého zahraničného vojska pri vzniku Československej republiky v roku 1918.